

Prof.dr hab. Krystyna Slany
Zakład Badań Problemów Ludnościowych
Instytut Socjologii
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Igi Sikorskiej

pt. "Opuszczanie domu rodzinnego z powodu związku w Polsce – uwarunkowania procesu i znaczenie małżeństwa" napisanej w Instytucie Statystyki i Demografii, Kolegium Analiz Ekonomicznych Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Frątczak

1. Uwagi ogólne

Recenzowaną pracę przeczytałam z dużym zainteresowaniem i już na wstępie zaznaczam, iż jej ocenę przedstawię z perspektywy dwu moich głównych dziedzin zainteresowań naukowych tj. socjologii i demografii. Warto podkreślić, iż bez wątpienia praca ma o więcej walorów odnoszących się do demografii (to zasadnicza dziedzina doktorantki) niż socjologii, niewątpliwie jednak pokazuje jak budować związki między dyscyplinami i poszerzać wyjaśnianie fundamentalnych zjawisk i procesów społeczno-demograficznych.

O wartości pracy przesadza wiele walorów. Wymienię na początku kilka cennych poznawczo elementów, odnoszących się do wymiaru teoretyczno-empirycznej problematyki tematu i wpracowanych metod statystycznych.

Wysoko ocenić należy sam wybór tematu, którym jest opuszczanie domu rodzinnego, a który wpisuje się w szczególnie ważny i nośny problem dorosłości w ponowoczesności.

Recenzowana rozprawa wnosi niewątpliwie znaczący wkład do studiów i badań z zakresu tzw. youth studies, przejścia do dorosłości (*transition to adulthood*) – tematu, który w literaturze przedmiotu jest postrzegany jako interdyscyplinarny. Ta interdyscyplinarność wynika z faktu, że przejście w dorosłość jest częścią bardziej złożonego procesu jakim są studia *cyklu życia, inaczej przebiegu życia czy trajektorii życia* określane w literaturze angielskiej jako „Life Course Research”. Ten pojemny obszar badawczy interesuje antropologię, biostatystykę, demografię,

epidemiologię, ekonomię, psychologię i socjologię, oczywiście w różnych wymiarach i zakresach. Na rangę tematu w wymiarze interdyscyplinarnym i międzynarodowym wskazuje fakt, że od 2003 roku w ramach International Union for Scientific Studies on Population (IUSSP) działa **Panel on Transitions to Adulthood in Developed Countries (kolejne okresy działalności to: 2003-2006; 2006-2009; 2009-2013)**. W ramach kolejnych paneli zorganizowano wiele międzynarodowych konferencji i powstały dwie znaczące publikacje: Specjalne wydanie *Advances in Life Course Research (ALCR)*, Volume 15, Issues 2-3, June-September 2010, "Demographic Perspectives on the Transition to Adulthood", pod redakcją Aart C Liefbroer and Laurent Toulemon. Specjalne wydanie *European Journal of Population*, No 3-4, October 2007, "Becoming a Young Adult: An International Perspective on the Transitions to Adulthood" pod redakcją Anne H. Gauthier,

W ostatnich 30-40 latach obserwuje się znaczący postęp w rozwoju teorii, koncepcji, metod analizy, organizacji badań, które są przydatne w interpretacji coraz bardziej złożonego, strukturalnie i kulturowo uwarunkowanego procesu. W latach 70-tych, socjologowie i historycy społeczni wskazywali, że proces opuszczania domu rodzinnego może być opisany liczbą zdarzeń, takich jak: ukończenie edukacji, wejście na rynek pracy, zawarcie małżeństwa. Zdarzeniom zwykle towarzyszyła zmiana pełnionych ról z typowych dla młodych na typowe dla dorosłych (Elder, 1975). Jednakże począwszy od lat 90 XX wieku zauważa się różnorodność podejść do dorosłości, aczkolwiek dalej w tym okresie akcentuje się linearność przejść, wyraźny kierunek, nieodwracalność przejść. Uwagę koncentruje się w demografii na czasach wystąpienia zdarzeń, ich sekwencji, instytucjonalnych, kulturowych, społecznych, ekonomicznych i politycznych uwarunkowaniach, wyjaśnianiu mechanizmu przyczynowości oraz interakcji (Frustenberg, 2010; Billari, Philipov, Baizan 2001, Pollock 2002, Iacovou, Berthoud 2001). Analizy odnoszą się do tzw. wielkiej piątki -opuszczanie domu rodzinnego, zakończenie edukacji/szkoły, podjęcie pracy zawodowej, małżeństwo (względnie zamieszkanie z partnerką/em i zostanie rodzicem. W socjologii ugruntowanie się dyskusji nad społeczeństwem ponowoczesnym nakazuje postrzeganie przechodzenia w dorosłość bardziej indywidualistycznie, refleksyjnie, dyskutuje się krytycznie z klasycznymi modelami stawiania się dorosłym (Erikson, van Gennep, Havighurst, Levinson). Jak słusznie zauważa

autorka młodzi coraz częściej planują swoje trajektorie życiowe, wzrasta znaczenie *individual life planning* oraz *partner's relationships* w nowoczesnych społeczeństwach (por. Giddens, 1991, 1992). Zmiany te w połączeniu z teorią społeczeństwa ryzyka Beck'a (Beck 1995) i wzrostem niepewności w nowym zindywidualizowanym świecie skutkują odkładaniem w czasie decyzji przejścia w dorosłość lub nawet rezygnacji z bycia dorosłym (vide *Niedojrzałość, Choroba naszych czasów* Francesco *Cataluccio*).

Takie zachowania młodych ludzi należy uznać za będące w jakiejś mierze odpowiedzią na zmiany społeczne, ekonomiczne, sytuację na rynku pracy. Są to działania zgodne z teorią awersji do ryzyka. Teorie na temat zmiany społecznej i demograficznej, oraz teorie związane z koncepcją drugiej transformacji demograficznej (w tym teoria: równości płci (Mc Donald, 2001, 2002); , teoria wzrastającej autonomii ekonomicznej (Becker 1981), teoria relatywnej deprivacji (Easterlin 1976; Easterlin, Macdonald, and Macunovich 1990; Easterlin and Crimmins 1991), teoria ideowych zmian (Preston 1986; Lesthaeghe and Meekers 1986; Thornton and Camburn 1987; Lesthaeghe and Surkyn 1988; Bumpass 1990)), traktujące proces opuszczania domu rodzinnego jako bardzo kompleksowy i wskazujące na zasadność wprowadzenia pojęcia konwergencji wobec typowych, konkretnych, ścieżek przejścia do dorosłości, które określa się jako późne, długotrwałe i złożone (por. Billari, Liefbroer, *Advances in Life Course Research*, 2010, p. 59) są niezwykle ważne, płodne (świetnie w pracy zaprezentowane, ale obok nich pojawiają się na gruncie socjologii i psychologii nowe (model tzw. Nowej dorosłości –Arnett, 2001, 2003, Sińczuch 2007, Walther 2006, Blatterere 2007, 2010, Combs 2011, Fatyga 2010).Wraz ze wzrostem liczby badań, sposobów ich prowadzenia, wzrasta jakość danych empirycznych, które stanowią podstawę do stosowania bardziej zaawansowanych i nowoczesnych metod analizy. Podejścia analityczne do tematu mogą być oparte na danych przekrojowych (ujęcie statyczne) lub danych retrospektywnych (longitudinalnych) - ujęcie dynamiczne. Ponieważ proces opuszczania domu rodzinnego jest procesem umiejscowionym w czasie i przestrzeni, jego analiza powinna być dynamiczna, prowadzona jako analiza: wiek - okres - kohorta, oraz uwzględniać, co ważne w socjologii kontekst sytuacyjny, i indywidualne wybory, wartości i orientacje ludzi.

Studia nad przejściem w dorosłość, jak pokazują analizy Autorki mają bardzo dużą

tradycję badawczą w Europie Zachodniej, mniej w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. I jak sugeruje Autorka w Polsce. W naszym kraju, jednak socjologiczne zainteresowanie młodymi ludźmi jest poważne, bogate są badania prowadzone nad nimi- dlatego zaskoczeniem jest pominięcie w pracy tych wyników badań (o czym szerzej w uwagach dotyczących pracy). Badania te odnoszą się także do szerszego tła społecznego, przemian w kraju i mogą być przydatne w wyjaśnieniach przyczynowo-skutkowych.

Niewątpliwie temat podjętej pracy doktorskiej spełnia wymogi kompleksowego, współczesnego i dynamicznego podejścia do badania procesu opuszczania domu rodzinnego i uzupełnia w sposób istotny badania w tym obszarze studiów w Polsce nawiązując do wielodyscyplinarnego podejścia.

2. Cel pracy, oryginalność podjętego tematu, hipotezy badawcze

Głównym celem rozprawy jest identyfikacja czynników demograficznych, społecznych i ekonomicznych określających a zarazem warunkujących proces opuszczania domu rodzinnego z powodu związku w Polsce. Dodatkowym tematem badawczym oprócz sformułowanego celu głównego pracy, który stanowi jego dopełnienie - jest analiza norm i wartości odnośnie do małżeństwa w skali Europy i Polski. Dążenie do osiągnięcia ogólnego celu badania wyznaczało koncepcje postępowania badawczego Autorki. Do dwóch celów badawczych zostały sformułowane szczegółowe pytania badawcze (łącznie 4 pytania, por. str. 4 pracy) odniesione do źródeł zróżnicowania i przemian jakim podlega proces opuszczania domu rodzinnego z powodu związku oraz roli poglądów na temat małżeństwa w procesie decyzyjnym. Z istoty celu pracy wynikają określone, założone przez Autorkę dwa obszary badawcze: charakterystyka ścieżki opuszczania domu rodzinnego z powodu związku w Polsce oraz wyodrębnienie typologii poglądów na temat małżeństwa.

Identyfikacja od strony teoretycznej celu głównego oraz dodatkowego, jak również cząstkowych pytań badawczych doprowadziły Autorkę do sformułowania pięciu, szczegółowych hipotez badawczych.

H1: Decyzje odnośnie opuszczania domu rodzinnego są zróżnicowane pomiędzy kobietami i mężczyznami.

H2: Rola związku w procesie opuszczania domu rodzinnego ulega zmianom co jest skutkiem m.in. przemian postrzegania znaczenia małżeństwa.

H3: Zróżnicowanie dostępu do zasobów kapitału rodzinnego w postaci niematerialnych transferów międzygeneracyjnych stanowi podstawę różnicowania decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego z powodu związku.

H4: Dostępność kapitału ludzkiego warunkuje ekonomiczny aspekt usamodzielniania się.

H5: Ścieżka opuszczania domu rodzinnego z powodu związku ulega przemianom w czasie.

Cel rozprawy doktorskiej w mojej ocenie ma zarówno aspekt poznawczy jaki i metodologiczny odniesiony do zagadnienia opuszczania domu rodzinnego z uwzględnieniem procesu formowania związku.

Aspekt poznawczy - to głównie diagnoza determinant procesu opuszczania domu rodzinnego w Polsce, próba określenia, które z czynników zyskują na znaczeniu oraz jakim przemianom podlega proces. Uzupełnieniem opisu procesu decyzyjnego osób opuszczających dom rodzinny z powodu związku jest charakterystyka postaw wobec małżeństwa oraz źródeł ich zróżnicowania dokonana w oparciu o subiektywnie deklarowane normy i wartości związane z przesłankami tworzenia i sposobami funkcjonowania związków małżeńskich. W podjętym temacie są trzy płaszczyzny studiów: demograficzna, społeczna i ekonomiczna. Istotnym elementem wyróżniającym pracy jest wnikliwa analiza aspektu czasu w trzech ujęciach: wieku, kohorty urodzenia oraz czasu kalendarzowego – zastosowana zarówno w przypadku analizy procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku, jak i przy wyodrębnianiu typologii poglądów wobec małżeństwa. Uwzględnienie trzech efektów czasu pozwala na prześledzenie kierunków przemian poglądów oraz w konsekwencji zachowań młodych, usamodzielniających się ludzi.

Aspekt metodologiczny - to zastosowanie metod analizy statystycznej, dokładniej: modeli wykładniczych przedziałami stałych uwzględniających zmienne zależne od czasu jak również, pomiar wpływu charakterystyk w ujęciu proporcjonalnym oraz - stanowiącym oryginalny wkład Autorki - wyspecyfikowanym względem rozkładu funkcji hazardu. Ponadto do analizy norm i wartości zastosowana została analiza zmiennych ukrytych, co pozwoliło na stworzenie typologii poglądów wobec małżeństwa. Obydwa rozwiązania analityczne są adekwatne do weryfikacji postawionych hipotez badawczych oraz godne uwagi ponieważ

ukazują interesujące i z punktu widzenia oceny statystycznej istotne relacje w obydwu analizowanych obszarach: charakterystyki ścieżki opuszczania domu rodzinnego z powodu związku, jak również typologii poglądów wobec małżeństwa.

Zgodnie z regułami prawa, praca doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie przez Autora zagadnienia badawczego. Zatem na czym polega oryginalność w odniesieniu do recenzowanej rozprawy doktorskiej?

Oryginalność pracy polega na sformułowaniu trafnego, na czasie tematu badawczego o wymiarze wielodyscyplinarnym oraz skonstruowaniu autorskich rozwiązań konceptualnych oraz metodologicznych, adekwatnych do celu badania oraz weryfikacji hipotez badawczych, w tym:

- 1) postawieniu w centrum zainteresowania zagadnienia procesu opuszczania domu rodzinnego jako przedmiotu badań,
- 2) przedstawieniu w bardzo szerokim zakresie teoretycznych podstaw badanego tematu oraz dorobku literatury międzynarodowej, jak również powiązaniu zagadnienia opuszczania domu rodzinnego z teoriami kapitału społecznego i ludzkiego, teorią racjonalnego wyboru oraz altruizmu,
- 3) określeniu szczegółowo kwestii pomiaru zagadnienia przechodzenia do dorosłości w aspekcie rozważań konceptualnych, stosowanych metodologii oraz rozwiązań analitycznych,
- 4) zaproponowaniu modelu konceptualnego, który poprawnie i wyczerpująco (na miarę dostępnych informacji) odzwierciedla analizowane zjawisko, rozważając nie tylko traktowane w literaturze jako typowe i bezpośrednie determinanty procesu, ale również – autorsko - normy, wartości i preferencje (kształtujące proces decyzyjny),
- 5) skonstruowaniu autorskiego narzędzia analitycznego pozwalającego w sposób szczegółowy opisać ścieżkę opuszczania domu rodzinnego z powodu związku, wykazując również jego przewagę nad tradycyjnymi podejściami wykorzystującymi metodologię modeli hazardu,
- 6) uwzględnieniu w analizach procesów decyzyjnych zarówno charakterystyk indywidualnych, jak i procesów równoległych, realizowanych równocześnie z procesem opuszczania domu rodzinnego i formowania związku, w tym: kariery edukacyjnej i zawodowej,

- 7) zastosowaniu analizy norm i wartości nowoczesnej techniki analizy zmiennych ukrytych, co umożliwiło nie tylko wyodrębnienie typologii postaw wobec małżeństwa, ale również pozwoliło zidentyfikować źródła zróżnicowania postaw oraz zaobserwować przemiany jakim ulegają,
- 8) opisaniu procesu usamodzielniania oraz wzorców postaw z uwzględnieniem zróżnicowania zachowań oraz poglądów kobiet i mężczyzn, rzadko spotykanego w badaniach procesów formowania i rozpadu związków,
- 9) wkomponowaniu w analizę aspektu czasu umożliwiającego obserwację ewolucji procesu wynikającego z przemian generacyjnych oraz zmian uwarunkowań zewnętrznych,
- 10) sformułowaniu w sposób poprawny naukowo oraz kompleksowy celów oraz hipotez badawczych,
- 11) wykorzystaniu do weryfikacji postawionych w pracy hipotez wyników unikalnego, retrospektywnego badania statystycznego, umożliwiającego szczegółową analizę z zachowaniem wszelkich reguł poprawności analiz statystycznych.

3. Układ i treść pracy, źródła informacji

Recenzowana rozprawa składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów merytorycznych, zakończenia, bibliografii, spisu tabeli, spisu wykresów oraz dwóch załączników (zwierających wyniki estymacji modeli zmiennych ukrytych oraz modeli hazardu). Każdy rozdział zakończono syntetycznym podsumowaniem. Łącznie praca liczy 279 stron.

We wstępie sformułowano i uzasadniono problem badawczy, omówiono szczegółowo cel, przedmiot i zakres pracy.

W rozdziale pierwszym zaprezentowano wyczerpująco przegląd literatury i badań uzasadniający znaczenie poszczególnych aspektów determinujących proces opuszczania domu rodzinnego oraz zakres i celowość uwzględnienia tych wymiarów w analizie podjętej w pracy. Przedstawione wyniki dowodzą, że podjęte w pracy zagadnienie jest wielowątkowe oraz ma charakter interdyscyplinarny. W rozdziale scharakteryzowano tematycznie, blokowo i logicznie dorobek naukowy badań empirycznych oraz koncepcji teoretycznych. Jest to zatem rozdział, który stanowi teoretyczną oraz conceptualną podstawę dla dalszych rozważań oraz odniesienie

do interpretacji wyników uzyskanych dla Polski w kontekście zachowań obserwowanych w innych krajach.

W rozdziale drugim podjęte zostały kwestie demograficznych, społecznych i ekonomicznych uwarunkowań towarzyszących procesom usamodzielniania i przechodzenia do dorosłości w okresie uwzględnionym w empirycznej części pracy. Z uwagi na zróżnicowanie procesu usamodzielniania pomiędzy krajami oraz wykorzystanie metod wzdłużnej analizy danych przeglądowe ukazanie zmian w zakresie edukacji, sytuacji na rynku pracy oraz rynku mieszkaniowym, przemian procesów formowania związków stanowi podstawę dla zrozumienia decyzji jednostkowych. Wybór syntetycznie omówionych zagadnień jest uzasadniony, gdyż stanowią one bezpośrednie tło decyzji podejmowanych przez młodych ludzi w kontekście zdarzeń, wchodzących w skład procesu przechodzenia do dorosłości, a w ujęciu przeglądowym również wynik podjętych finalnie decyzji. Z przedstawionych rozważań wynika, że omówione uwarunkowania nie ułatwiają startu w dorosłe życie co skutkuje opóźnieniem formowania związków i znajduje bezpośrednie przełożenie na proces opuszczania domu rodzinnego z tego powodu.

W rozdziale trzecim Autorka przedstawia kwestie metodologiczne. Przeglądowo zaprezentowany został zakres metod stosowanych w analizie opuszczania domu rodzinnego. Szerokie spektrum metod odzwierciedla złożoną wieloaspektowość procesu opuszczania domu rodzinnego, stanowiącą duże wyzwanie z punktu widzenia ujęć konceptualnych oraz rozwiązań analitycznych. Wskazane zostały wady i zalety oraz kierunki rozwoju i zastosowania nowoczesnych modeli, co stanowi punkt wyjścia do skonstruowania autorskiego narzędzia analitycznego. W dwóch kolejnych podrozdziałach Autorka czytelnie przedstawia narzędzia badawcze oraz metodologię zastosowanych w części empirycznej pracy metod analizy: modeli hazardu oraz zmiennych ukrytych. Prezentując je wyczerpująco w zakresie niezbędnym do zrozumienia zastosowanych rozwiązań. Na szczególną uwagę zasługuje czytelny opis analizy zmiennych ukrytych, metody analizy wielowymiarowej rzadko spotykanej w polskich pracach badawczych.

Rozważania trzech pierwszych rozdziałów, wprowadzające w obszar badań nad procesem opuszczania domu rodzinnego oraz prezentujące uwarunkowania procesu w Polsce, podsumowane zostały sformułowaniem hipotez badawczych.

Czwarty rozdział przedstawia ocenę materiału źródłowego, uzasadnia przyjęte definicje i założenia oraz prezentuje szczegółową specyfikację modeli wyestymowanych w pracy. Dyskusji poddana została poprawnie zasadność przyjętych rozwiązań. Podstawowym źródłem informacji dla analiz prowadzonych w rozprawie doktorskiej były wyniki dwóch rund Polskiego Badania Retrospektywnego „Ocena zmian w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego pokolenia Polek i Polaków i ich wpływu na proces formowania i rozpadu rodzin i gospodarstw domowych” zrealizowanych przez Instytut Statystyki i Demografii SGH w latach 2001 oraz 2006. W analizach wykorzystano połączony zbiór danych o całkowitej liczebności próby 2357 (w tym: 1350 kobiet oraz 1007 mężczyzn). Unikatowy charakter zbioru danych, zawierający retrospektywne informacje o karierach rodzinnej, edukacyjnej i zawodowej oraz subiektywnych wartościach i poglądach odnośnie kluczowych kwestii społecznych, umożliwił unikalną, równoległą analizę zachowań oraz poglądów na tym samym zbiorze obserwacji. Stanowi to rzadkość i jednocześnie umożliwia rzetelne skonfrontowanie poglądów i preferencji, determinujących w ogromnym zakresie proces podejmowania decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego i założeniu rodziny, z prezentowanymi zachowaniami.

Kolejne trzy rozdziały pracy mają charakter empiryczny, a ich celem jest zweryfikowanie hipotez badawczych.

Rozdział piąty jest pierwszym z rozdziałów analitycznych. Uwaga skupiona została na analizie norm i wartości odnośnie małżeństwa. Analiza przedstawiona została w sposób usystematyzowany prezentując trzy-klasową typologię poglądów wobec małżeństwa, a następnie uzasadniając źródła zróżnicowania oraz przemian jakim podlegają wyodrębnione postawy: *nietradycyjna i zdestandaryzowana* (liberalna), *tradycyjalna i społecznie uwarunkowana* (konserwatywna) oraz *racjonalna, podkreślająca regulującą funkcję rodziny* (umiarkowana). Autorka logicznie, w zgodzie z uzyskanymi wynikami modelowania uzasadnia różnice w wyodrębnionych postawach umiarkowanej i liberalnej wskazując jako źródło podejście do tradycyjnych norm i wartości. Natomiast zróżnicowania postaw umiarkowanej, racjonalnej oraz tradycyjnej, społecznie uwarunkowanej upatruje głównie w aspekcie czasu: efekcie wieku i efekcie generacyjnym. Jak podkreśla Autorka kierunek i źródło przemian postaw wobec małżeństwa są zgodne pomiędzy kobietami i mężczyznami, nieznaczne zróżnicowanie wynika natomiast z prezentowanych postaw, które choć zbliżone to jednak różnią się

intensywnością nacisku na poszczególne normy i wartości kojarzone z małżeństwem. Treść rozdziału stanowi istotny wkład w studia w obszarze analizy norm i wartości. Nie tylko zaproponowano interesującą metodę analizy, ale również przedstawiono przekonujące i sensowne wyniki w aspekcie subiektywnego postrzegania małżeństwa oraz ewolucji prezentowanych postaw.

W rozdziale szóstym zamieszczono w charakterystykę demograficzno-społeczną respondentów (oraz ich partnerów) w ujęciu opisowym oraz z wykorzystaniem modeli nieparametrycznych. Treść rozdziału stanowi wprowadzenie i podstawę interpretacji wyników modelowania ścieżki opuszczania domu rodzinnego z powodu związku. Nakreślone zostały podstawowe różnice w charakterystykach kobiet i mężczyzn. Wskazano również wyraźnie zróżnicowanie ścieżek opuszczania domu rodzinnego ze względu na powód, kontrastując proces realizowany ze względu na związek oraz z innych przyczyn. Stanowi to jednocześnie uzasadnienie uszczegółowienia tematu pracy, zawężającego obszar badawczy do szczególnego przypadku opuszczenia domu rodziców, któremu towarzyszy proces formowania związku.

W rozdziale siódmym Autorka rozprawy swoją uwagę badawczą skoncentrowała na próbie identyfikacji procesu opuszczania domu rodzinnego w Polsce skupiając się na ścieżce łączącej opuszczanie domu rodzinnego z procesem formowania związku.

Wyniki zaprezentowane zostały systematycznie w blokach charakterystyk zgodnych z podziałem zaprezentowanym konsekwentnie w całej pracy, co ułatwiło śledzenie rozważań i równoczesne zestawienie wyników uzyskanych dla Polski z dyskusją osiągnięć badań międzynarodowych (osobno dla kobiet i mężczyzn). Tak zbudowany rozdział analityczny pracy doktorskiej stanowi logiczną i merytorycznie uporządkowaną całość, umożliwiającą kompleksową analizę badanych zależności oraz weryfikację postawionych hipotez.

Zaobserwowane zachowania ukazały i potwierdziły prawidłowość w usamodzielnieniu się i tworzeniu związku zależnie od płci. Charakterystyki kapitału społecznego oraz w szczególności kapitału ludzkiego można uznać za modyfikatory zachowań opuszczania domu rodzinnego z powodu związku co w opracowaniu ukazano. Autorka argumentuje, na podstawie uzyskanych wyników, że dźwignią zaobserwowanego mechanizmu wydają się być wielkość i dostępność zasobów indywidualnych oraz dysproporcje w zasobach kapitału ludzkiego stanowiące zasadniczy element procesu decyzyjnego. Zabezpieczenie zasobów indywidualnych, reprezentowane efektem długości

edukacji oraz charakterystyk aktywności zawodowej, stanowi główną składową decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego z powodu związku.

Na uwagę zasługuje fakt podjęcia przez Autorkę zagadnienia przeobrażeń jakim podlega proces opuszczania domu rodzinnego wynikający z przemian generacyjnych oraz ewoluujących uwarunkowań zewnętrznych, reprezentowanych przez czas kalendarzowy. Autorka zauważa, że z jednej strony młodzi ludzie odkładają w czasie decyzję o usamodzielnieniu i to zarówno w kontekście opuszczania domu rodzinnego, jak i założenia rodziny, co może być związane ze zmieniającymi się, niesprzyjającymi uwarunkowaniami zewnętrznymi, w tym ekonomicznymi, ale również społecznymi i kulturowymi. Z drugiej zaś strony, efekt generacyjny wskazuje na rosnące natężenie zjawiska wraz z czasem, co oznacza, że wśród relatywnie młodszych generacji chęć lub też potrzeba niezależności wzrasta, a możliwość dzielenia kosztów usamodzielnienia z partnerem może być postrzegana jako alternatywa i katalizator decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego. Pomocne w wyjaśnieniu tych złożonych zależności są wyniki modelowania postaw wobec małżeństwa, w przypadku których zaobserwowano podobny efekt generacyjny. Analiza przemian w kontekście czasu dowodzi wzrostu popularności ścieżki opuszczania domu rodzinnego z powodu związku jako strategii wczesnego usamodzielnienia wśród osób o tradycyjalnych poglądach na temat znaczenia małżeństwa.

W pracy Autorka udanie ukazała efekty rozpoznania zachowań związanych z opuszczaniem domu rodzinnego będące wynikiem uformowania związku koncentrując uwagę badawczą na próbie uchwycenia wpływu wyróżnionych czynników natury indywidualnej, społecznej oraz kontekstualnej na proces. Równocześnie słusznie zauważa, że na proces ten mogą mieć wpływ ukształtowane postawy i system wartości. Jednocześnie udowodniona została przewaga poznawcza zaproponowanego narzędzia analitycznego (model z wyspecyfikowanymi efektami zmiennych kontrolnych względem przedziałów stałego w czasie poziomu hazardu) nad tradycyjnie stosowanymi modelami proporcjonalnych hazardów.

Zakończenie pracy jest syntezą celów i osiągniętych wyników składających się na treść pracy. Praca uzupełniona została licznymi wykresami i tablicami będącymi statystycznym poparciem omawianych zagadnień. Na uwagę zasługuje również bogaty wykaz bibliografii oraz przegląd projektów i badań, w tym realizowanych w skali międzynarodowej.

4. Ocena merytoryczna pracy, uwagi ogólne i szczegółowe

Niezależnie od wysokiej ogólnej oceny recenzowanej rozprawy pozwalam sobie na sformułowanie kilku uwag dyskusyjnych o charakterze ogólnym i szczegółowym.

Jak już zaznaczyłam w uwagach ogólnych Autorka znakomicie prezentuje i wykorzystuje teoretyczny i empiryczny dorobek zagraniczny, pomija jednak stan badań polskich socjologów, pedagogów i psychologów w zakresie ludzi młodych, małżeństwa i rodziny, opuszczania domu rodzinnego, generalnie polskiej specyfiki. Wskazuję na takich badaczy, których prace winny być uwzględnione, jak np.: Hanna Świda –Ziemia, Krystyna Szafraniec, Marcin Sińczuch, Eliza Czerka, Barbara Fatyga, Krzysztof Koseła, Ewa Krzaklewska, Maria Zielińska, Witold Wrzesień. Godny omówienia jest także przygotowany pod kierunkiem Michała Boniego raport „Młodzi 2011”, który wywołał dyskusję na temat ludzi młodych, ich szans i dróg życiowych. Stan i sytuacja społeczno-ekonomiczna i kulturowa (wzorce aksjo-normatywne) odnoszące się do specyfiki społeczeństwa polskiego powinny być pogłębione.

Autorka na bazie własnych badań wyodrębnia trzy typologie dotyczące postrzegania i funkcjonowania małżeństwa i rodziny (rozdz.5), sugeruję tutaj Autorce, jako socjolożka interpretację danych przez kategorię gender (społeczno-kulturowa tożsamość płci -która w ogóle nie pojawia się w pracy) a nie płć (zmienna demograficzna), a dzięki której możemy zrozumieć poglądy dotyczące małżeństwa i rodziny w Polsce, zrozumieć różnice rodzajowe. Znakomity przykład bardzo głębokiej analizy daje Anna Titkow w książce „Tożsamość polskich kobiet” (inne ważne prace Duch-Krzystoszek, Budrowskiej, Siemieńskiej). Choć Pani Sikorska korzysta z tej pracy, to nie czerpie wiedzy co znaczy gender w odniesieniu do ról społecznych, tożsamości kobiet, schematów myślenia. Samoidentyfikacje kobiet zostały na bazie badań ilościowych znakomicie u Anny Titkow wyjaśnione.

W moim przekonaniu w pracy odpowiednia ranga teoretyczna powinna być nadana zagadnieniu dorosłości i jego przemianom. Zasadniczo termin ten nie pojawia się, choć opuszczanie domu rodzinnego jest jednym z kryteriów dorosłości. Teorie te zasadniczo dzielą się na klasyczne, nowoczesne i ponowoczesne – nowej dorosłości – po-dorosłości i można je choć pobieżnie zaprezentować.

Warto, aby Pani Sikorska w swych analizach uwzględniła dorobek amerykańskiej szkoły reprezentowanej przez J.J. Arnett'a (m.in. 2003) nad „emerging adulthood”.

Uwagi szczegółowe

Autorka dysertacji odwołuje się do prac, pojęć kapitału społecznego P. Bourdieu i F. Fukuyamy, jednakże czyni to poprzez odwołanie się do pracy K. Sierocinskiej. Przypominam, iż wszystkie prace tych wybitnych uczonych wydane są w języku polskim i warto zapośredniczyć wiedzę poprzez przeczytanie oryginału. W pracy o takiej wadze naukowej można było przynajmniej odwołać się do cytowania omówień kapitału jednego z najwybitniejszych socjologów Jerzego Szackiego. Podobne mam uwagi co do prezentowania teorii Maksa Webera. Również wszystkie dzieła są wydane w Polsce.

Pani Sikorska zbyt arbitralnie posługuje się kategoriami np. indywidualizacji bez bezpośrednich szerszych odniesień do np. A.Giddensa, czy U.Becka u których to pojecie zasadniczo jest odmienne; inaczej rozumiane są mechanizmy i przyczyny indywidualizacji. U Giddensa jest to podmiot refleksywny, a u Becka znajdujący pod naciskiem strukturalnych uwarunkowań indywidualizacja zinstytucjonalizowana. W Polsce na ten temat szeroko pisze Z. Bokszański w pracy „Indywidualizm a zmiana społeczna”.

Analizy zawarte w rozdziale 2 „Tło demograficzne, ekonomiczne i społeczne w Polsce”, pomimo źródeł na których bazuje praca do roku 2006, powinny być poprowadzone do roku 2011 i głębiej dointerpretowane. Brak w tym rozdziale faz transformacji, wnikliwiej ujmowanych mechanizmów i skutków strukturalnych i kulturowych transformacji w wymienionych przez Autorkę sferach tj. pracy, edukacji, sytuacji mieszkaniowej i bytowej oraz małżeńsko-rodzinnej, które wnikliwie omawiają np. M. Ziółkowski. P. Sztompka czy M. Marody. Wzory opuszczania domu rodzinnego, formowanie związków w badanym czasie wg faz transformacji różnicują się.

Tytuł pracy *Opuszczanie domu rodzinnego z powodu związku w Polsce ...* nie brzmi dobrze w języku polskim. Jeśli przetłumaczymy go na język angielski brzmi sensownie, natomiast na

rodzimy gruncie wydaje się sztuczny. Nie zawsze kalki językowe są przydatne .

5. Konkluzja

Należy podkreślić trafność i aktualność podjętego w rozprawie tematu. Struktura rozdziałów rozprawy doktorskiej i ich treść w pełni odpowiadają celom zakreślonym przez Autorkę we wstępie rozprawy i rozwiniętych w kolejnych rozdziałach pracy. Autorka wykazała poprawność warsztatu naukowego w procesie formułowania zagadnień badawczych ich analizy a następnie wnioskowania na podstawie przeprowadzonych ocen. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że jest to bardzo bogate z perspektywy demografii, opracowane z zachowaniem reguł analizy statystycznej i poprawności oraz fachowości analizy studium procesu opuszczania domu rodzinnego w czterech płaszczyznach: statystycznej, ekonomicznej, społecznej i demograficznej.

Uważam, że recenzowana praca doktorska pt. **"Opuszczanie domu rodzinnego z powodu związku w Polsce - uwarunkowania procesu i znaczenie małżeństwa"** napisana w Instytucie Statystyki i Demografii, w Kolegium Analiz Ekonomicznych Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Frątczak spełnia wymogi ustawowe stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie jej do publicznej obrony. Wnioskuje także o wprowadzeniu zasugerowanych koncepcji socjologicznych o publikację pracy.

Kraków, 20.09.2012

